

2. Позитивна Я-концепція є системою уявлень обдарованих дітей, що містить усвідомлення своїх: когнітивних (інтелектуальних) властивостей, котрі організуються в Я-образі; емоційно-ціннісних самоставлень, що виявляються у самооцінці; поведінкових дій; суб'єктивно сприйнятих соціальних чинників.

3. Напрями розвитку позитивної Я-концепції обдарованих дітей молодшого шкільного віку мають свої особливості. У сфері їхньої самосвідомості поперемінно переважають когнітивна (Я-образ), емоційно-оцінювальна (Я-ставлення), вчинкова (Я-вчинок) складові позитивної Я-концепції, які наповнюють їхній внутрішній світ суб'єктивно-індивідуальним потенціалом.

4. Позитивна Я-концепція обдарованих дітей молодшого шкільного віку є основою їхнього самовизначення, ставлення до себе, взаємодії з дорослими та ровесниками.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и ее воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
3. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
4. Кон И.С. Открытие “Я”. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2001. – 240 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. – М.: Изд. Группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
7. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованої дитини // Соціальна психологія. – 2006. — №1. – С. 94-102.
8. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.
9. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – М.: Наука, 1977. – 144 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – 214 с.

The article deals with theoretical approaches to research of forming positive self-conception of gifted children of primary classes age.

Key words: a gifted child, personal adaptation of a gifted child, positive self-conception, self-appraisal, self-consciousness.

Отримано: 9.03.2010

Відмінності у проявах стратегій процесу розуміння творчих стоматологічних задач лікарями з різним досвідом практичної роботи

У статті проаналізована психологічна сутність мисленневих стратегій. Зокрема описано відмінності у проявах стратегіальних тенденцій розуміння творчих стоматологічних задач лікарями з досвідом практичної діяльності, лікарями-інтернами та студентами V курсу. Це, в свою чергу, веде до переважання однієї із стратегій мислення, якими послуговуються лікарі-стоматологи в процесі розв'язання творчих стоматологічних задач: аналогізування, комбінування, протиставлення, стратегія випадкових підстановок.

Ключові слова: творчість, творче стоматологічне мислення, творча стоматологічна задача, мисленнева діяльність, аналогізування, комбінування, протиставлення, стратегія випадкових підстановок.

В статье анализируется психологическая сущность мыслительных стратегий. В частности описаны различия в проявлениях стратегических тенденций понимания творческих стоматологических задач врачами с опытом практической деятельности, врачами-интернами и студентами V курса. Это, в свою очередь, ведет к преобладанию одной из стратегий мышления, которыми пользуются врачи-стоматологи в процессе решения творческих стоматологических задач: аналогизирование, комбинирование, противопоставление, стратегия случайных подстановок.

Ключевые слова: творчество, творческое стоматологическое мышление, творческая стоматологическая задача, мыслительная деятельность, аналогизирование, комбинирование, противопоставление, стратегия случайных подстановок

Постановка проблеми. Завдання, що постають сьогодні перед нашим суспільством, пов'язані з пошуком резервів підвищення ефективності діяльності людини, що значною мірою криється у розкритті її творчого потенціалу. Творчих рішень вимагає будь-яка сфера діяльності людини, зокрема професійна. Саме тому, готуючи в стінах вузу майбутнього спеціаліста, слід максимально орієнтувати його на творче ставлення до майбутньої професійної діяльності. Як відомо, творчість – процес утворення чогось нового, раніше для даного суб'єкта невідомого. Здатність побачити проблему там, де все

здається простим і зрозумілим – це також ознаки творчості. Педагогів медичних навчальних закладів, у першу чергу, повинні цікавити питання, пов'язані з формуванням творчого підходу студентів до вирішення майбутніх фахових завдань майбутнього спеціаліста. Адже давно і справедливо підмічено, що клінічна діяльність – це різновидність мистецтва (*ars medica*), тобто сплав знань і досвіду, мислення й інтуїції [6]. Це залишається актуальним і сьогодні. Однак практика показує інше. Поки що в навчальному процесі все ще переважає тенденція до сліпого накопичення знань та заучування. Тому важливо віднаходити такі методи навчання майбутнього лікаря, який був би підготовлений до вирішення будь-яких, часто несподіваних, незнайомих лікарських проблем.

Виходячи з цього, на перший план висувається **проблема** з'ясування психологічної сутності мисленневих процесів лікаря, що опинився перед вирішенням нестандартного лікарського завдання. В цьому спектрі знаходиться проблема розуміння. Як відомо, останнім часом науковців все більше цікавить психологічна сутність розуміння. Серед таких роботи С.Л.Рубінштейна, Г.С. Костюка, А.В. Антонова, Л.П. Добраєва, В.В. Знакова, Ю.К. Корнілова, О.М. Соколова, А.О. Смирнова, Н.В. Чепелевої, В.О. Моляко, А.Б. Коваленко, Л.А. Мойсеєнко та ін., однак відкритих питань стосовно цього феномена залишається ще багато. Це стосується зокрема сутності та відмінностей процесу розуміння при різних видах діяльності.

Ми досліджували процес розуміння у діяльності стоматологів, а саме лікарів з практичним досвідом роботи, лікарів-інтернів та студентів V курсу.

Мета даної статті – проаналізувати виявлені відмінності у процесі розуміння творчих стоматологічних задач лікарями з практичним досвідом роботи, лікарями-інтернами та студентами V курсу.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Інтерес науковців до розуміння в діяльності різних фахівців виник уже давно і не слабшає до сьогодні. У сучасних філософських та психологічних концепціях розуміння розглядається як обов'язкова умова діяльності людини.

У психології зустрічається використання поняття «розуміння» у контексті аналізу всіх психологічних аспектів взаємодії людини з предметним світом – пам'ять, сприймання, мова тощо (в широкому значенні). Тобто розуміння виступає як необхідний елемент будь-якого рівня пізнання, спілкування чи всіх психологічних процесів. Крім того, поняття «розуміння» застосовують як компонент лише мислення (у вузькому значенні), що є узагальненим відображенням суттєвих властивостей і зв'язків між предметами і явищами [7].

У психологічній літературі термін «задача» вживається в різних значеннях. Найчастіше, особливо у зарубіжній психології, задача розглядається як деякий зовнішній чинник, що зумовлює активність суб'єкта. В процесі розробки теорії діяльності (Г.О. Баллом, М.Я. Басовим, С.Л. Рубінштейном, О.М. Леонтьєвим, Г.С. Костюком та ін.) був запропонований інший підхід до розуміння задачі, який дозволяє враховувати не тільки зовнішні, але й внутрішні джерела активності (задача як мета). Тобто в задачах, що розв'язує суб'єкт, виявляються і вимоги, поставлені перед ним ззовні, і його особистісні мисленнєві тенденції [3].

У психології «творча задача» переважно ототожнюється з проблемною ситуацією і обумовлюється характером перебігу її розв'язання. Тому серед ознак творчої задачі можна виділити: 1) наявність новизни задачі для конкретного суб'єкта; 2) наявність моменту «блокування» процесу розв'язання після тривалого нерезультативного пошуку, що веде до неправильних відповідей; 3) зміну домінуючих рівнів у процесі розв'язання аж до переходу неусвідомлюваних рівнів у ранг домінуючих; 4) можливість розв'язувати кількома способами. Так, одна і та ж сама задача може бути творчою для одного суб'єкта і нетворчою для іншого [7].

Творча задача, як модель творчої діяльності, має бути багатосмисловою і містити приховану проблемність. У деяких випадках можливі декілька варіантів розв'язання: шаблонний, стереотипний, за допомогою відповідного алгоритму а також нешаблонний, творчий, який є наслідком розуміння суб'єктом прихованої проблемності задачі. Зазвичай, перший варіант є надто об'ємним і складним, тоді як другий – простий.

Задача – могутній засіб розвитку творчих здібностей студентів, а досвід розв'язання задач – це шлях до формування і розвитку творчого мислення (на противагу запам'ятовуванню без належного розуміння). Творчою буде та задача, процес розв'язання якої не вкладається в готові схеми чи методи розв'язування. Тобто минулий досвід того, хто її розв'язує не містить готових методів, дій, які можна було б застосувати у випадку розв'язання нестандартної задачі. Така задача буде джерелом розумової активності для розв'язуючого, бо вимоги задачі та наявний досвід, вступаючи у протиріччя, створюють рушійну силу, що викликає активну мислительну діяльність, спрямовану на пошуки методів розв'язання задачі.

У сучасних психологічних дослідженнях процес розв'язання творчих задач є головним предметом дослідження творчої діяльності. Розв'язання творчої задачі складає для суб'єкта певну трудність, вимагає пошуку активних засобів розв'язання (нових способів чи

методів). У випадку, коли суб'єкт не має таких готових засобів, він змушений у процесі розв'язання самостійно проектувати шлях і спосіб розв'язання. Саме цей момент дозволяє розглядати процес розв'язання творчої задачі як адекватну модель творчої діяльності [3]

Ми ж будемо розуміти під творчою стоматологічною задачею невідомі для стоматолога завдання чи вимоги, що передбачають активізацію його особистісних мисленневих тенденцій для знаходження нового способу розв'язання.

Розуміння являє собою і процес, і результат мислення. Як процес мислення воно бере активну участь у розв'язанні задач, забезпечує успішність цього розв'язання. Найбільш повну характеристику розуміння при розв'язанні творчих задач дає В.О. Моляко. Психологічну сутність процесу розуміння дослідник вбачає у зіставленні нової інформації про досліджуваний об'єкт із наявними у суб'єкта еталонами [8].

Розуміння характеризується як складний мисленневий процес. Тому його доцільно розглядати як розв'язання окремої пізнавальної задачі. Як влучно зазначає Г.С. Костюк «Зрозуміти новий об'єкт – це розв'язати якусь, бодай маленьку пізнавальну задачу» [5, ст. 255].

Для характеристики особливостей процесу розв'язання творчої задачі використовують поняття «стратегія». У психологію поняття «стратегія розв'язання» було введено Дж. Брунером та його школою. Воно було запропоноване з метою уточнення форм організації мисленневої діяльності людини у процесі розв'язання суб'єктом задач творчого типу. Різні дослідники у поняття «стратегія» вкладають найрізноманітніший, іноді навіть суперечливий зміст: модель розв'язання, послідовність процесу розв'язання, схема розв'язання, спосіб розв'язання, метод розв'язання, план розв'язання, засіб розв'язання і т. д. Спільним для таких підходів є акцент на евристичності поняття «стратегія».

Достатньо ґрунтовно такі дослідження мисленневих стратегій проводились у процесі розв'язання конструкторсько-технічних задач В.О. Моляко, математичних та технічних задач Л.А. Мойсеєнко, соціальних задач А.Б. Коваленко. У даній роботі ми віддаємо перевагу підходу, що запропонований В.О. Моляко. З його точки зору, стратегія не містить ні плану, ні способу, ні методу розв'язання, а являє собою суб'єктивну розумову тенденцію, що спрямовує інтелектуальні дії суб'єкта при розв'язуванні нових задач. Тобто стратегія визначає не програму мисленневих дій, а їх якість, і є відносно стійкою, але гнучкою системою суб'єктивно привабливих дій. При цьому в межах однієї стратегії суб'єкт може мати різні плани, способи розв'язання конкретної задачі. Мисленнева стратегія

суб'єкта, що розв'язує творчу задачу проявляється вже на початкових етапах розв'язання у вигляді переважаючої мисленневої тенденції і завершується суб'єктивним переконанням у правильності знайденого розв'язку. У своєму дослідженні процесу розв'язання конструкторсько-технічних задач В.О. Моляко виділяє 5 стратегій: стратегія пошуку аналогів, стратегія комбінаторних дій, реконструююча стратегія, універсальна стратегія, стратегія випадкових підстановок [8].

Під стратегією розв'язання стоматологічних задач ми будемо розуміти певну відносно гнучку систему особистісно і задачно визначених дій, в якій переважає тенденція до переваги одних суб'єктивних дій над іншими. Головним критерієм виділення стратегій є зміст тих чи інших механізмів мисленневої діяльності, окремих операцій, які забезпечують їх функціонування. Опираючись на виявлену дослідниками сутність розуміння творчої задачі та стратегіальний підхід до аналізу розв'язання творчих задач, ми обрали основним завданням нашого дослідження виокремити та вивчити мисленневі стратегії в процесі розуміння творчих стоматологічних задач.

В.В. Знаков, опираючись на найбільш значущі для процесу розуміння задачі пізнавальні процедури – впізнавання знайомого в новому і висування гіпотез про минуле чи майбутнє об'єкта, об'єднання елементів, що розуміються, в ціле виводить чотири форми розуміння: розуміння-впізнавання, розуміння-прогнозування, розуміння-об'єднання, розуміння-пояснення [2].

Ряд дослідників пояснюють механізм розуміння через осмислення та переосмислення. За Л.Л.Гуровою процеси розуміння в досягненні суті повідомлення і в процесі прийняття рішення, при мисленневій діяльності, спрямованій на розв'язання задач, мають загальну психологічну сутність, споріднений механізм. Така спорідненість полягає в утворенні на основі смислових зв'язків цілісності, адекватної об'єктивному значенню цієї інформації. Відбувається перехід об'єктивного інформаційного змісту в суб'єктивну сферу смислів розуміння. Такий перехід є необхідною умовою розуміння. Без нього, без внутрішнього «перекладу» об'єктивного інформаційного змісту в суб'єктивну сферу смислів розуміння не настає і не відбувається засвоєння знань [1].

Ю.К.Корнілов дослідив динаміку розуміння залежно від ступеня осмисленості задачі. Ознайомлюючись із задачею вперше, розуміння опирається на уявлення про важливість певних даних (уявлення, сформовані минулим досвідом) і певна частина тексту стає осмисленою; на наступному етапі об'єкт зіставляє розрізнені дані

між собою, зв'язує їх у системи на основі їх смислу; на останньому етапі настає фізичне розуміння задачі, осмисленість [4].

Н.В. Чепелева визначає розуміння як процес, що характеризується згортанням інформації, перекладом її на внутрішню мову реципієнта “мову смислу”, за рахунок формування предметно-схемного коду, що дає змогу фіксувати зміст тексту у вигляді певної узагальненої смислової схеми [9].

Досліджуючи розуміння творчих задач, А.Б.Коваленко вважає, що основним і найбільш надійним критерієм розуміння творчої задачі є виділення прихованого смислу. На основі експериментальних досліджень процесу розуміння творчих задач автор виділила 6 рівнів розуміння: розуміння-впізнавання, розуміння-пригадування, розуміння-аналогізування, розуміння-комбінування, розуміння як руйнування стереотипів, найвищий рівень розвитку розуміння, за допомогою яких можна об'єктивно простежити динаміку розуміння творчих задач [3].

Методи. Вивчаючи стратегії пошукових дій лікарів-інтернів, практичних лікарів та студентів V курсу, ми розпочали їх аналіз із виявлення мисленневих тенденцій при дослідженні процесу розуміння творчих стоматологічних задач. В експерименті взяли участь 20 лікарів-інтернів, 20 практичних лікарів, які проходили передатестаційний цикл в Івано-Франківському національному медичному університеті та 20 студентів V курсу.

Для даного експерименту ми, за допомогою кваліфікованого стоматолога розробили систему експериментальних задач (теоретично), спрямованих на вивчення процесу розуміння в творчому стоматологічному мисленні. Було підібрано 6 серій стоматологічних задач, які були новими за змістом або формою подання досліджуваним, тобто вони були творчими стоматологічними задачами: I серія: тестові задачі; II серія: задачі, які мають декілька варіантів розв'язку; III серія: задачі, в яких відсутня вимога; IV серія: задачі, в яких відсутня частина умови (з неповною умовою); V серія: задачі, які не мають розв'язку; VI серія: задачі з надлишком інформації. В кожній експериментальній ситуації діяльність досліджуваних зводилась до розв'язання творчої стоматологічної задачі в умовах, що пов'язані із змістом і формою подання задачі. Це сприяло активізації різних прийомів пошукової діяльності.

Експериментальна ситуація проходила наступним чином: робота проводилась індивідуально, спочатку досліджуваний заповнював анкету (розроблену нами для отримання більш ширшої інформації про особистісні дані досліджуваного), далі кожен з учасників отримував і розв'язував по 6 задач (по одній із кожної серії)

у передбачуваному експериментом режимі у присутності експериментатора. Виконання завдань не обмежувалось часом, досліджувані могли в будь-який момент відмовитись від виконання завдань.

Результати експериментального дослідження. Услід за дослідженнями низки науковців (В.О.Моляко, А.Б.Коваленко, Л.А.Мойсеєнко та інші) наш експеримент показав, що у творчому медичному, зокрема стоматологічному мисленні, також функціонують виділені Моляко В.О. мисленнєві тенденції. В процесі розв'язання нестандартних стоматологічних задач лікарями з практичним досвідом роботи, лікарями-інтернами та студентами V курсу можна виділити певні мисленнєві стратегії (див. табл. 1)

Таблиця 1

Кількісні показники (у %) використання певної мисленнєвої стратегії при розв'язанні творчих стоматологічних задач різних серій лікарями з різним досвідом практичних робіт

(Л – лікарі з досвідом роботи,

I – лікарі-інтерни, V – студенти V курсу)

Тип задачі	Мисленнєві тенденції														
	Аналогізування			Комбінування			Протиставлення			Не з'ясована			Відмовились розв'язувати		
	Л	I	V	Л	I	V	Л	I	V	Л	I	V	Л	I	V
I	60	75	80	25	10	5	10	5	-	5	10	15	-	-	-
II	60	60	90	30	30	5	5	5	-	5	5	5	-	-	-
III	70	60	80	15	25	10	10	5	-	5	5	5	-	5	5
IV	50	50	75	45	30	20	5	15	-	-	5	-	-	-	5
V	70	65	80	15	25	15	5	5	-	10	5	5	-	-	-
VI	50	70	65	25	25	25	10	-	-	5	5	5	10	-	5
Всього	60	63,3	78,3	25,8	24,2	13,3	7,5	5,8	-	5	5,8	5,8	1,7	0,8	2,5

У стоматологічній діяльності лікаря операція порівняння є домінуючою. Саме вона й породжує дії за аналогією, всупереч аналогії, чи поєднує їх. Це можна пояснити існуванням у стоматології (як і у медицині вцілому) алгоритмів розв'язання багатьох завдань, існуванням багатьох правил, що регламентують пошукову діяльність. Їх лікар набуває в процесі навчання (така методика навчання). Тому при розв'язанні стоматологічних задач часто спостерігаються дії за аналогією. У нашому випадку дії за аналогією переважають і у лікарів з практичним досвідом роботи – 60 %, і у лікарів-інтернів – 63,3 %, але найчастіше дії за аналогією – 78,3 % спостерігаються у студентів V курсу. Проте при розв'язанні нестандартних стоматологічних задач тенденція до аналогізування визначається пошуком

аналогічного до існуючого еталона зв'язку між структурними елементами задачі, пошуком відповідних симптомів, а не сліпе використання відомого способу дій.

Розуміння діагнозу може відутись в результаті комбінування: після аналізу, співставлення і перекомбінування складових частин, конструюється цілісне бачення його змісту. Ця мисленнєва тенденція визначається перебудовою структури задачі і на цій основі виявленням нових зв'язків між елементами, можливостей залучення нових теоретичних фактів, нових властивостей утворених зв'язків. Ми фіксували комбінаторні дії у 25,8 % лікарів з досвідом роботи, 24,2 % лікарів-інтернів та 13,3 % у студентів V курсу.

Іноді для досягнення результатів досліджувані діяли всупереч аналогії. На перший план висувалися інші властивості структурних елементів, інші симптоми, на основі яких наступає розуміння задачі. Дії всупереч аналогії також домінують у лікарів з досвідом роботи і складають 7,5 %, у лікарів-інтернів – 5,8 %, тоді як у студентів V курсу дій всупереч аналогії не виявлено.

Час від часу спостерігаються мисленнєві маніпуляції без будь-якої закономірності, шляхом вгадування, що є прикладом стратегії випадкових перестановок за В.О. Моляко. У даному дослідженні мисленнєві маніпуляції «навмання» спостерігаються у 5 % у лікарів з досвідом роботи, у 5,8 % лікарів-інтернів та 5,8 % студентів V курсу.

Наявні випадки відмови від розв'язання того чи іншого виду задач. Відмовились розв'язувати задачі 2,5 % студентів V курсу, в основному, мотивуючи це незнанням. 1,67 % лікарів з досвідом роботи відмовились розв'язувати задачі, оскільки в більшості випадків були невпевнені у їх правильності. Тільки 0,8 % лікарів-інтернів відмовились від розв'язання.

Як ми бачимо, запропоновані пізнавальні задачі викликали у досліджуваних пошукові дії за різними мисленнєвими тенденціями, частота прояву яких у різних груп досліджуваних теж є різною.

Висновки. Процес розуміння творчих стоматологічних задач проходить на основі певних мисленнєвих тенденцій: аналогізування, комбінування, протиставлення чи маніпуляції «навмання». Відмінності у проявах стратегіальних тенденцій розуміння творчих стоматологічних задач лікарями з досвідом практичної роботи, лікарями-інтернами та студентами V курсу проявляються у переважанні однієї з виявлених тенденцій. У студентів V курсу найчастіше проявляється стратегія аналогізування, що може бути свідченням використання засвоєних у процесі навчання знань у пошуковій діяльності. У лікарів з досвідом практичної роботи та

лікарів-інтернів в більшій мірі зустрічаються складніші стратегії – комбінування та протиставлення.

Виявлені результати цікаво було б проспостерігати та проаналізувати не лише розв'язуючи теоретичні пізнавальні задачі, а й на основі практичної стоматологічної діяльності. Крім того, цікавим є питання про зміст виявлених стратегій у різних груп досліджуваних.

Список використаних джерел

1. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач / Л.Л. Гурова. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1976. – 327 с.
2. Знаков В.В. Понимание в познании и общении / В.В. Знаков. – М.: Изд-во РАН Института психологии, 1994. – 237 с.
3. Коваленко А.Б. Психология розуміння / А.Б. Коваленко. – К., 1999. – 184 с.
4. Корнилов Ю.К. Психологические проблемы понимания / Ю.К. Корнилов. – Ярославль: Изд-во Ярослав. ун-та, 1979. – 80 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
6. Ляшук П.М. Клініка – вища школа лікарської майстерності / П.М. Ляшук, В.П. Пішак // Бук. мед. вісник. – 2007. – Т. 11, № 1. – С. 151-153.
7. Мойсеєнко Л.А. Психология творчого математичного мислення / Л.А. Мойсеєнко. – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 481 с.
8. Моляко В.О. Психология решения школьниками творческих задач / В.О. Моляко. – К.: Рад. шк., 1983. – 101 с.
9. Чепелева Н.В. Психология чтения текста студентами вузів / Н.В. Чепелева. – К., 1990. – 100 с.

This article examines the psychological essence thinking strategies. Specifically describe the differences in manifestations strategies trends understanding of the creative dental problems by doctors with experience of practice, young specialists and students of the V course. Which in turn leads to the predominance of one of the strategies of thinking that using a dentists in the creative process of solving dental problems: analogising, combining, contrasting, the strategy of random substitutions.

Key words: creativity, creative dental thinking, creative dental problem, thinking activity, analogising, combining, contrasting, strategy of casual substitutions.

Отримано: 20.03.2010